

ПОВОДОМ ЈЕДНЕ ПОЛИТИЧКЕ ИСТОРИЈЕ ПРВОГ УСТАНКА*

У оквиру широко постављеног плана обраде политичке историје Србије у XIX и XX в. (који зачудо нигде ближе не излаже нити образлаже, а за који сам напомиње да можда више изражава жељу него остварење до кога ће dospети), — М. Ђорђевић је сада објавио прву књигу у којој расправља проблеме Првог српског устанка.

Политичка историја Првог устанка, као што је познато, обрађивана је доста у нашој историографији. Али ни до данас нисмо добили систематско дело обрађено на основу потпуне домаће и стране грађе и савременим, марксистичким методом.

Главни задатак М. Ђорђевића у књизи коју приказујемо био је да кроз повезаност унутрашњих односа и спољних утицаја, кроз односе Карађорђа и нахиских старешина — Карађорђевић противника, разматра различите тенденције старешинских група, подржаваних споља, те да, у вези с тим, разматра питање карактера и циљева Устанка. Посебну пажњу он је посветио спољним утицајима европских сила и њиховим настојањима да преко Устанка решавају тзв. Источно питање. Сватајући Устанак као револуцију ширих размера, писац је у својим излагањима обратио нарочиту пажњу питању повезивања устаника с поробљеним балканским народима, посебно Црне Горе и Босне и Херцеговине.

Књига је подељена у шест поглавља: Пред Устанак (ст. 9-54); Устанак (55—128); Ослободилачки рат (129—176); Уставно питање 1807—1808 (177—242); Криза унутрашње и спољне политике Србије 1809—1811 (243—302), и Осамстотинаеста (303—354).

Писац није равномерно обрадио све проблеме који спадају у политичку историју, изостављајући или занемарујући низ питања, он се нарочито задржао на неким спорним питањима и на питањима чија решења у досадашњој историографији, по његовом мишљењу, захтевају ревизију. У том смислу обрађено је нарочито питање програма самоуправе Србије и циљева Устанка у периоду од 1804—1806. Затим доста места дато је разматрању политичких односа у борби за уставни развитак Србије, као и догађајима који су настали после Устава од 1811, јер, по мишљењу аутора, борба за власт није била окончана 1811 већ се наставила све до пропасти 1813.

Не упуштајући се у шире разматрање многобројних интересантних проблема које је аутор покренуо, или о којима је дао свој

* Др. Мирослав Ђорђевић: Политичка историја Србије XIX и XX века, I (1804—1813). Београд, Просвета, 1956, 354 стр.

суд, задржаћемо се овде само на неколико интересантнијих или значајнијих питања из његовог рада.

1. — Разрађујући проблем устаничких захтева према Порти од 1804—1806, писац сматра да су се српски захтеви кретали у правцу добијања самоуправе. Он негира досад постојеће мишљење да су српски захтеви упућени Порти 1804—1806 значили уствари проширење самоуправних повластица добијених крајем XVIII века. Самоуправне повластице с краја XVIII века су, по његовом мишљењу, утврђивале турску државу, па се српски захтеви нису могли кретати у правцу враћања самоуправних повластица. Писац повезује захтеве за самоуправност Србије за проблем самоуправа из 1791, схватајући захтеве из времена Устанка као плод стварних односа и револуционарних тежњи српског народа, који су доводили у питање турску власт уопште. У том смислу он закључује да каснији српски захтеви, и поред тога што су имали карактер компромисног решавања спорних питања с Портом, ипак нису изгубили револуционарну садржину, јер су у први план стављали борбу против феудалне експлоатације.

Нема сумње да је оваква оцена самоуправе и самоуправних повластица тачна; међутим, сматрамо да се мора водити више рачуна о одређеним друштвеним снагама које су постављале политичке захтеве Порти, па на основу тога одређивати карактер тих захтева. Писац је, по нашем мишљењу, у знатној мери упростио борбу која се водила око власти у почетку Устанка, издвајајући од самог почетка нове нахиске тј. војне старешине и супротстављајући их Карађорђевој власти. Притом он није обратио потребну пажњу на улогу старих кнезова и кметова у постављању политичких захтева 1804, нарочито 1805, а донекле и 1806. Вероватно да тада не би политичке захтеве постављене Порти 1804 на Остружничкој скупштини, као и касније захтеве поднете Бећир-паши, схватио само као тактички потез устаника, јер су захтеви постављени на Остружничкој скупштини 1804, као и они каснији, изражавали интересе једне одређене старешинске групе која је била расположена да компромисним путем решава питање власти и положај Србије у оквиру турске царевине. Овакви покушаји те старешинске групе дошли су до изражаја и на Остружничкој скупштини 1805 у захтевима постављеним у априлској молби.

2. — У вези с тим, не бисмо се могли сложити ни с објашњењем које је дао М. Ђорђевић у погледу карактера априлских захтева и мишљења да су истакнуте нахиске старешине иницијатори политичких захтева у априлској молби. Ђорђевић сматра да је априлска молба изражавала тежње и интересе нахиских старешина који су настојали да ограниче Карађорђеву врховну власт, чак и по цену ограничавања самоуправе у Србији. Мајска молба пак, по његовом мишљењу, је дело Карађорђа и његове групе.

Већ смо наговестили да је, по нашем мишљењу, рано и претерано у то време истицати тако оштро опозицију нахиских старешина према Карађорђу и ту тражити узроке постојања супротних захтева

изражених у овим молбама. Утолико пре што је и нахиским старешинама који су мање више били и пре устанка богати трговци, борба против турске државе више одговарала јер је у себи укључивала и борбу против феудалних односа. Осим тога, старешинска група коју су чинили стари кнезови и кметови претстављала је у то време још увек значајан фактор, и циљеви њихове борбе били су углавном идентични са захтевима изнетим у априлској молби. Долазак Мурузијевих послајика, који су покушали да путем компромиса реше спорна питања између устаника и Порте, могао је још више да потстакне такве захтеве. Затим, и формалним поређењем захтева истакнутих у априлској и мајској молби потврђује се горња констатација, наиме: да је априлска молба израз тежњи старих кнезова и кметова, а мајска молба израз схватања Карађорђа и нових војних старешина који су истовремено били и нахиске старешине. Борба око власти између Карађорђа и војних старешина, по нашем мишљењу, ни у почетку устанка а ни касније није претпостављала компромис с турском државом. Стога нам Ђорђевићева оцена да Карађорђе у политичким захтевима упућеним Порти преко Петра Ичка није тактизирао него да је стварно тежио да компромисним путем реши питање унутрашњег уређења Србије у оквиру турске царевине, а посебно да на тај начин реши питање своје врховне власти, не изгледа довољно убедљива ни аргументована. (Овакав закључак Ђорђевић је донео на основу једног податка из Ивићевих Списа из Бечких архива, IV бр. 103.)

3. — Посебна пажња у Ђорђевићевој књизи посвећена је уставном развоју Србије које је решавано кроз борбу око врховне власти између Карађорђа и опозиције састављене од истакнутих војних старешина. Познато је, а и сам писац то истиче, да се током 1807 извршило груписање политичких снага у Србији, које је нарочито потстакнуто уласком Русије у рат и њеним мешањем у унутрашње послове Србије. Аутор ту покреће једно интересантно питање, покушавајући наиме да објасни улогу Младена Миловановића и његово место у борби око врховне власти, тј. издвајајући посебно Младенову групу која се борила заједно са Карађорђем за централизацију власти, али која се истовремено, по његовом мишљењу, борила и за ограничавање Карађорђевог врховне власти. Младенова борба за централизацију и јединство власти била је потстакнута жељом за све већим богаћењем (1808 Младен је био један од најбогатијих старешина у Устанку) а добијање власти омогућавало му је несметано вођење трговине и богаћење. Уставни акти од 1808 и 1811, по Ђорђевићевом мишљењу, претстављали су компромис између Карађорђа и Младена. Младен је био поборник јачања централне власти преко Совјета, истовремено супротстављајући Совјет Карађорђевој врховној власти и ограничавајући Карађорђевог власт. Тако он сматра да је уставним актом од 1808 Совјету и формално признат положај органа врховне управе, а уставним актом 1811 да је знатно ограничена Карађорђевог власт и да је Совјет фактички постао врховни орган власти.

Нема сумње да је Младен играо значајну улогу у доношењу уставних аката 1808 и 1811; међутим, чини се да је претерано говорити о некој Младеновој групи — Младен је од истакнутијих војних старешина имао уза се једино Милоја Петровића, и извесно време Луку Лазаревића — и о Младеновој борби против Карађорђевог врховне власти.

Пре свега, никада Младен у току Устанка није имао такве позиције да би се могао успешно супротстављати Карађорђевој врховној власти. Пред доношење уставног акта из 1808, Младенова власт била је јако уздрмана. Истеривање из Совјета 1807 и непопуларни преговори с Аустријом 1808 још више су угрозили његове позиције у Србији. У ситуацији када није имао подршке ни на једној страни, он је морао сарађивати с Карађорђем, јер се питање власти није решавало између њега и Карађорђа, већ између Карађорђа и опозиције која је једним делом била окупљена у Совјету. Питање власти у уставном акту од 1808, укључујући ту и питање односа Карађорђа и Совјета као централних органа власти, по нашем мишљењу, решено је у Карађорђеву корист. Ђорђевић је схватио да издавање заповести од стране Карађорђа преко Совјета претставља контролу Карађорђевог власти од стране Совјета, што не стоји. Напротив, пре би се могло закључити да је Совјет био предвиђен као Карађорђев извршни орган. У уставном акту од 1808 (у примерку расписа упућеном Луки Лазаревићу) јасно стоји: „Све заповести издаваће Господар Георгије Петровић преко Совјета Народнoг. Свака наредба која се закључи, ако ће на обшту ползу да буде, то је нужно да се по заповести изврши, онако као што је заповеђено; ово друкчије не може бити” (Баталака: *Историја*, I. 473; подвукла Љ. К.). Као што се види, Совјет није могао мењати па ни контролисати Карађорђевог одлуке, него их је морао спроводити нижим органима онакве какве јесу.

4. — По Ђорђевићевом мишљењу, у уставном акту од 1811 углавном су поновљене одредбе из уставног акта од 1808 којим су нахиске старешине сведене на извршне органе централне власти. Међутим, у одредбама је детаљније разрађено питање односа Совјета и Карађорђа односно Младена и Карађорђа, с тим што је тежиште тих односа умерено с политичких на војна питања. Писац закључује да су догађаји после 1811, а нарочито у току 1813, показали тачност таквих односа. „Учвршћење власти Совјета — пише Ђорђевић — ни у ранијем ни у каснијем развоју питања власти (за време Милоша Обреновића) није било средство јачања власти врховног старешине. Увек је претстављало слабљење његове власти, компромис са јачим старешинским групама” (стр. 298).

Нема сумње да је Совјет по пројекту уставног уређења од 1811 требало да има много већи значај и ширу надлежност од Совјета из 1808. Совјет је био предвиђен као орган надлежан за низ послова из унутрашње и спољне политике; но сва та питања нису могла бити решавана без Карађорђевог сагласности. Совјет се посебно обавезао Карађорђу да „ништа што се каса важних народних дјела у Совјету,

у земљи и ван земље, без знања и одобренија Врховнаго Вожда никакво никад дјелат нећемо” (Ст. Новаковић: *Уставно питање*, 90). Претседнички положај у Совјету омогућио је Карађорђу да врши контролу рада Совјета. Према томе, коликогод би се схватило да је издавање заповести преко Совјета било знак ограничавања Карађорђевог власти, по истом критеријуму Карађорђе је могао много више ограничавати Совјет, јер су све одлуке ишле на одобрење и сагласност Карађорђевој.

Стварни однос између Карађорђа и Совјета после скупштине 1811 био је такав да Карађорђе ниучему није био подређен Совјету. Напротив, због ратних прилика већи број совјетника био је одсутан из Београда, међу њима и Младен Миловановић, тако да је Совјет углавном био непотпун, а Карађорђе је могао наметати одлуке скоро какве је хтео. Карађорђе је самостално решавао низ питања из свих области друштвено-политичког живота Србије а да о томе Совјет није уопште обавештавао. На пример, у погледу судске надлежности Карађорђе је низ ствари пресуђивао не обавештавајући Совјет (вид. Карађорђев Деловодни протокол), а с друге стране, важне одлуке које је Совјет доносио ишле су на потврду Карађорђу (Исто, № 1141). Ђорђевићева констатација да је јачање Совјета увек значило и слабење власти врховног старешине, резултат је његовог схватања односа Карађорђа и Совјета од 1808 надаље, јер он однос Карађорђа и Совјета, као што је речено, своди на однос Младена и Карађорђа, истичући да су уставним актима 1808 и 1811 нахиске старешине постали извршни органи централне власти, гледајући притом Совјет као Младенов орган власти који се супроставља Карађорђу и ограничава његову власт. Оваквим резонавањем ствари су упрошћене, али то не одговара стварном стању ствари у Србији и правим односима снага које су се у то време бориле око власти. Ђорђевићева концепција Совјета произилази из схватања да је Совјет у Другом устанку наставак из Првог устанка, јер он схвата Совјет као орган крупне сеоске буржоазије.

И поред извесног неслагања по неким питањима које је обрадио М. Ђорђевић, потребно је истаћи да његова књига претставља оригиналан научни рад по својим концепцијама и по учачању и покретању многих нових проблема.

Љубица Кандић